

ETO: 821.511.141-31SZABÓ M.
821.511.141-31DÉRY T.
821.511.141"1956/1989"
57.017.6
DOI: 10.19090/hk.2025.2.83-100

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PAPP Ágnes Klára

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Modern Magyar Irodalom
Irodalomelmélet és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
papp.agnes.klara@kre.hu
ORCID 0000-0001-7866-0058

AZ ÖREGSÉG MINT MINORITÁSTAPASZTALAT A KÁDÁR-KOR MAGYAR IRODALMÁBAN I.

Szabó Magda és Déry Tibor műveiben

Old age as a minority experience in Hungarian Literature
of the Kádár Regime I.

In works by Magda Szabó and Tibor Déry

Starost kao iskustvo pripadanja manjini u mađarskoj književnosti
u vreme Kadara I.

U delima Magde Sabo i Tibora Derija

Az itt következő tanulmány egy olyan elemzéssorozat része, amely a kisebbségkutatás egy új területének feltérképezésére tesz kísérletet az öregséget mint kiszolgáltatott állapotot ábrázoló művek értelmezésén keresztül. Ezért mindenekelőtt azzal vet számot, hogy az öregség minor tapasztalatként való felmutatása milyen speciális elméleti területeket érint. Az elméleti kérdésfelvetést Szabó Magda, Déry Tibor, Mándy Iván és Mészöly Miklós egy-egy szövegének elemzése követi, ezek közül itt a két előbbi olvasható.¹ A négy mű ugyanis a

¹ A tanulmány másik fele megjelenés előtt: Papp Ágnes Klára. „Kivel beszélhet egy öregaszony?” Az öregség mint minoritástapasztalat a Kádár-kor magyar irodalmában 2. *Literatura*.

Kádár-rendszer egy-egy reprezentatív – de nagyon eltérő társadalmi háttérrel és világlátással rendelkező – szerzőjétől származik, akik az öregség kisebbségi tapasztalatként való ábrázolásán keresztül saját korukra és annak a múlthoz való viszonyára is reagálnak. Már ezek alapján is jól látható, hogy a társadalmi-politikai vonatkozások, a történelem és az emlékezet összefüggésének kérdése ezekben az írásokban különösen jól megfigyelhető lesz. Másrészt azért is sokat ígérő az összehasonlítás, mert a négy író, alkotásmódjukat tekintve, a hagyományos lélektani realizmustól a késő modern prózapoétika változataiig széles spektrumot fog át, ami az öregség tapasztalatának elbeszélésében nagyon eltérő stratégiákhoz vezet.

Kulcsszavak: kritikai gerontológia, emlékezetkutatás, testpoétika, narratológia, narratív identitás

A hajlott korúakkal szemben társadalmunk nemcsak mulasztás terheli, egyenest bünt követ el ellenük. A gazdasági fejlődés és bőség mítosza mögé elsáncolva páriaként kezeli az öregeket. [...] Az uralkodó osztály, össze akarván egyeztetni embertelen magatartását fennen hangoztatott humanista erkölcsével, arra a kényelmes álláspontra helyezkedik, hogy nem veszi őket emberszámba, ha hallanánk a hangjukat, kénytelenek lennénk elismerni, hogy emberi ez a hang (Beauvoire 1970, 6).

A továbbiakban néhány olyan prózai művet fogok vizsgálni, amelyek az öregség tapasztalatát mint a kiszolgáltatottság, alávetettség sajátos formáját helyezik középpontba, azaz minoritástanulmányként írják le. Az idős kor, az idős ember ilyen reprezentációja nem magától értetődő, mindenekelőtt szorosan összefügg az öregségnek a modern társadalomra jellemző képzetével, a nyugati világ test-, fiatalság- és egészségkultuszával, ami az ennek az ideálnak nem megfelelő, a beteget, fogyatékos, öreget abjektként veti ki magából. Ezt a jelenséget írja le Higgs és Gilleard, a kortárs kritikai gerontológia eredményeit összefoglalva, amikor a „negyedik korról” beszél: ez a modern társadalom által megrajzolt (a fogyasztói világban egyenesen bereklámozott) „szép, sikeres öregedés”, a szabadidővel, aktivitással, autonómiával asszociálódó ún. „harmadik kor” ideálképe által *negatívan meghatározott* képzet, ami az öregségnek azokat a szorongással, elfojtással kezelt velejáróit: a fizikai és mentális leépülést, az ebből következő kiszolgáltatottságot és társadalmi izolációt² övezi, amelyek nem illeszkednek a fenti elvárásba (Higgs–Gilleard 2015, 10–17). Ez a képzet azonban nemcsak a jelenlegi fogyasztói társadalomra jellemző, hanem tágabban a 18. századdal kezdődő modernizálódásra. Szorosan összefügg egyrésről a már az iparosodással, urbanizációval meginduló folyamattal, ami a munkaerő felértékelődéséhez, a kisközösségek felbomlásához és ezzel párhuzamosan a munkára képtelen, tehetetlen öregek társadalmi státusának drasztikus csökke-

² Az angolszász szakirodalomban használatos az „ageisme” kifejezés az életkori (elsősorban az öregeket sújtó) megkülönböztetésre (Nelson 2002, X.).

néséhez, az öregek szociális elszigetelődéséhez vezet (Higgs–Gilleard 2015, 7), míg a hagyományos társadalmakban, kisközösségekben sokszor a tapasztalat, a tudás letéteményeseként tekintettek az öregekre. Ebben a kérdésben is megvilágító Michel Foucault bio-hatalom fogalma, amin a 17–18. századtól kialakuló és a kapitalizmus általánossá válásával meghatározóvá váló hatalomgyakorlási formát érti, amely az emberi élet védelme és az emberi test felett való gondoskodás nevében az élet ellenőrzés alá vonásának, szabályozásának, hasznosításának technikáin, intézményesülésén alapul (Foucault 1992). A bio-hatalom szempontjából nézve az öregség az egészség elvesztése, a testi képességek leépülése, a halálhoz vezető út: önnön korlátainak belátásával, lényegében a kudarccal egyenlő. A „harmadik kor” propagálása tulajdonképpen arra való kísérlet, hogy az öregséget is e hatalom normái alá rendelje. Ami ennek nem felel meg, az értelemszerűen ezen ideológia „vakfoltja” lesz: elhallgatni, szégyellni, elfojtani való. „A halál a hatalomgyakorlás határa” – írja Foucault (Foucault 1992, 121). Ennek következménye a medikalizált és normalizált gondoskodás, a „szomatokrácia” kialakulása, „ahol az időskor, valamint a szellemi vagy testi fogyatékok gyakran a gazdasági és szexuális produktivitás normájától való kóros deviációként jelennek meg, illetve a térbeli szegregáció és a szociális gondoskodás egyre inkább deperszonalizált formái által szankcionálódnak” (Ureczky 2020, 217). Másrészt az öregségnek ez a tapasztalata a szakralitás elvesztésével is összefügg, ami egyfelől az e világi élet, a test felértékelődésével jár együtt, másfelől viszont az elmúlás kérdését feloldhatatlan szorongás forrásává teszi, amire a modern társadalom válasza mindannak az elhallgatása, elfojtása, ami erre emlékeztethet (Gubacsi–Ureczky 2022, 22–23). Az öregségnek ez a „negyedik korként” leírt képzete nyilvánul meg azokban a reprezentációkban, amelyek az idős embert mint kiszolgáltatottat, élethelyzetét, élettapasztalatát, beszédmódját, nézőpontját mint minoritástapasztatatot ragadják meg.

Az elemzés megkezdése előtt tekintsük át, milyen vizsgálati szempontokat nyerünk azáltal, ha a „negyedik kor” tapasztalatát elhelyezzük a minoritátdiskurzusok közt:³

- Először is a nyelvkérdés, az elbeszélhetőség kérdése merül fel az irodalmi ábrázolás kapcsán, hiszen ez a reprezentáció alapfeltételeit illeti: hogyan „bírkák szóra” az öregséget a fenti művek? Milyen narrációs és nyelvi stratégiákat alkalmaznak, hogy a késő idős kor tapasztalatához tartozó

³ Az itt összefoglalt elméleti bevezető teljes szövege a várhatóan a *Literatúrában* megjelenő tanulmányban lesz olvasható.

kommunikációs, nyelvi leépülés és az elbeszélésbe öntés közti ellentmondást áthidalják?

- A testiség szerepe, a fizikai-biológiai hanyatlás kérdése és annak interpretációja: a korábban felsorolt vonatkozások (lélektani, társadalmi és egzisztenciális) közül melyek merülnek fel, és milyen módon?
- A leépülés és a veszteség egy másik problémát is felvet, a történetként való elbeszélés, a narrativizálás kérdését, ami szorosan kapcsolódik az elbeszélhetőség kérdéséhez, és végső soron arról árulkodik, hogy beilleszthető-e az élettörténetbe az öregség tapasztalata. A történetként való elbeszélés hiánya: az elbeszélés szakadozottsága, inkohereciája vagy rövidege (ami lehetetlenné teszi egy folyamat érzékeltetését), az öregség állapotként való ábrázolása, az öregség tapasztalatának az élettörténetbe való beilleszthetetlenségéről, az egységes narratív identitás hiányáról árulkodhat, ami az öregség velejárójaként mutatott identitásvesztést tükrözheti.
- Ez szorosan kapcsolódik a történetiség és az emlékezet–felejtés kérdéséhez: a személyes emlékezet mennyire kapcsolódik a történelmi emlékezethez, mennyire lesz az öregség a múlt, a történelem reprezentánsa, hogy viszonyul a jelenhez, egyáltalán megőrizhetőnek mutatja-e a múltat a mű.
- Ez pedig ahhoz vezet, hogy az öregséget mint a domináns diskurzussal szemben megképződő minor tapasztalatot vegyük szemügyre, azaz azt vizsgáljuk meg, minek a „Másikja” lesz az egyes esetekben az öregség, és számot vessünk az ebből adódó hatalmi-elnyomott ellentét eredendően politizáló kérdéseivel.

Mindezek alapján kétszeresen is érdekes az a korpusz, amit az összehasonlító elemzéshez választottam, nevezetesen: Déry Tibor *Két asszony* (1962), Szabó Magda *Pilátus* (1963), Mészöly Miklós *Film* (1976) című kisregénye és Mátyás Iván több novellaszerű szövege, elsősorban a *Bútorok* (1980) című, nehezen meghatározható műfajú szövegegyütteséből vett részlet. Egyrészt mind a négy mű a Kádár-rendszer egy-egy reprezentatív – de nagyon eltérő társadalmi háttérrel és világlátással rendelkező – szerzőjétől származik, akik szövegükben épp az öregség kisebbségi tapasztalatként való ábrázolásán keresztül saját korukra és annak a múlthoz való viszonyára is reagálnak. (Itt fontos hozzátenni, hogy mindegyik írás jól beazonosíthatóan a szerző jelenében játszódik, noha ennek nem feltétlenül vannak olyan egyértelmű szövegszerű markerei, mint az évszám vagy a fikció jelenében datálható esemény. Az utalásszerű időbeli elhelyezés azonban már önmagában is része a Kádár-korra jellemző, a korabeli közönség

„sorok közt olvasó” befogadási stratégiájára építő írásmódjának.) Már ezek alapján is jól látható, hogy a társadalmi-politikai vonatkozások, a történelem és az emlékezet összefüggésének kérdése ezekben az írásokban különösen jól megfigyelhető lesz. Másrészt azért is sokat ígérő az összehasonlítás, mert a négy író (noha közülük hárman – Szabó, Mándy és Mészöly – nagyjából egykorúak), alkotásmódjukat tekintve, a hagyományos, mondhatni a 19. századi lélektani realizmustól (elsősorban Szabó Magdánál) a késő modern próza-poétika változataiig (Mándy, Mészöly) elég széles spektrumot fognak át, és ennek megfelelően az öregség tapasztalatának elbeszélésében nagyon eltérő stratégiákat alkalmaznak.

Szabó Magda: Pilátus

Ahogy a fentiekben már előrevetítettem, Szabó Magda bizonyos értelemben ellentétet képez a többi művel szemben, amennyiben úgy tematizálja az öregkori leépülés, elidegenedés, sőt hangsúlyosan az „elnémulás” tapasztalatát, hogy nem tesz kísérletet ennek elbeszélésmódbeli leképezésére. Noha a regény első harmadában és befejezésében belső nézőpontból beszéli el a cselekmény középpontjában álló idős nő életét, az önkifejezés problematikuságát nem érzékelteti a mindentudó narrátornak köszönhetően, aki „nyelvet ad” a szereplő nehezen vagy alig tudatosuló, nem verbalizálódó tapasztalatának is. A történet középpontjában egy fiatal doktornő (Iza) és a férje halála után magára maradó anyjának kapcsolata áll: a lány vidékről magához költözteti Budapestre az anyját, hogy ne legyen egyedül, és tőle telhetően mindent megtesz testi-lelki jólléte érdekében. Ugyanakkor a kettőjük közt lévő generációs, életszemléletbeli különbségek és a lánynak az anyja iránti rideg, kötelességtudó lelkiismeretessége mégis végletesen magányossá teszi az idős asszonyt, ami fizikai-lelki leépüléséhez, és végül öngyilkosságához vezet. A cselekmény során pontosan megfigyelhetőek – a kisebbségkutatás nyelvén fogalmazva – a domináns diskurzusból való kiszorulás jellemző tünetei: az önálló kezdeményezés, az aktivitás, az értelmes tevékenység lehetőségének elvesztése, a kiszolgáltatottság, az ebből következő elbizonytalanodás, a társadalmi kapcsolatok leépülése, az új környezetben való idegenség, és mindezek eredményeképpen a fokozatos elhallgatás – lényegében a tárgyasulás, a dehumanizáció folyamata.

A cselekményben ugyanakkor csak a lélektani folyamat játszik szerepet, a testi leépülés és következményei nem. Ez jól beilleszthető az egész mű hagyományos, a middlebrow irodalomra jellemző „olvasóbarát” elbeszélési stratégi-

ájába,⁴ amely alapvetően a lány erkölcsi felelősségének kérdésére egyszerűsíti le az összetett lélektani helyzet ábrázolását. (Erre vonatkoztatható a címadás is, aminek értelmezését a mű teljes egészében az olvasóra bízza, bár az utalás a regény befejezése fényében elég egyértelmű: „Meghaltál, szegény szívem, pedig mindent megpróbáltam érted, amire csak ember képes, de nem tudtál mit kezdeni vele. Én ártatlan vagyok” [Szabó 1963, 271] – gondolja Iza anyja öngyilkossága után.) A moralizáló tanulság következtében a mű,⁵ noha pontos leírást ad az egyre alávettettebbé, elidegenültebbé váló öregasszonyban végbemenő lélektani folyamatokról, alapvetően nem vállalkozik arra, hogy az öregség és az elmúlás elháríthatatlanságának tapasztalatával, különösen nem annak testi következményeivel szembesítsen, sőt ez utóbbi kérdést szinte kínosan kerüli.

A regény elbeszélésmódja összhangban áll a cselekmény alakításának a befogadást megkönnyítő igyekezetével. A mű a hanyatlás folyamatát a mindentudó narrátor áttekintő perspektívájának és nézőpontváltásainak köszönhetően rendkívül transzparens módon beszéli el. Először is több szempontból érzékelteti: részben az ezt elszenvető anya, részben a lány, részben további szereplők (elsősorban Iza volt férje, illetve jelenlegi szeretője) oldaláról. Mindez jól mutatja a hagyományos lélektani realizmus „előnyeit”: ez a mű írja le leginkább koherens történet formájában magát a leépülés folyamatát, mindehhez egységes narratív identitást konstruálva, a szereplő lelkében végbemenő folyamatokat olyan világossággal interpretálva, ami egyértelműen nem magának az idős nőnek a perspektíváját tükrözi. Végeredményben a gyakran alkalmazott belső nézőpont ellenére alapvetően kívülről, egy a szereplő által nem elérhető pozícióból látunk rá az öregasszony életére és belső világára: ebbe az értelmező, folytonosságot teremtő szólamba épül be a szereplő korántsem olyan világos és koherens lélektani tapasztalata. Ez különösen jól érzékelhető, amikor ennek az elidegenedésnek a műben központi szerepet kapó összetevőjéről, a kommunikáció hiányáról, a fokozatos elhallgatásról van szó, amit jellemzően a narrátor szólamába illeszkedő idézett belsőmonológ-töredék vagy szabad függő beszéd érzékeltet:

Az öregasszony hallgatott. Ebben a percben oly naivnak érezte az érveit, oly törpének a mellett a vád mellett, hogy Terézt idegesíti, hogy nem mert megszólalni. Mondja azt, hogy meg akarta hizlalni? Mondja, hogy ő szeretne gondoskodni róla, hogy jólesik, ha elláthatja, kitalálhatja a kívánságait? Vagy azt, hogy világéletében dolgozott, hogy szereti a

⁴ Szabó Magda életművének befogadásszociológiai megközlítésére és a middlebrow körébe utalására tesz javaslatot: Krusovszky 2018; Szilágyi 2019.

⁵ A regény didaktikusságáról részletesen lásd: Murza 2023, 184.

munkát, és szeretné valami módon azt is kifejezni, milyen hálás neki, hogy nem hagyta egyedül? Nem szólt (Szabó 1963, 91).

„Ezt se tudom megmagyarázni” – gondolta az öregasszony. Hiányzik a kifejezés lehetősége, amellyel megértethetné vele, mennyire tiszteli őt, milyen jó sáfárja igyekszik lenni, hogy vigyáz a házára, hogy iparkodik megtartani, szaporítani, amit olyan nehéz munkával keres (Szabó 1963, 93).

Mindkét idézetben a szereplő belső beszédének a narrátor szólamán való átszűrése, illetve kiegészítése, megformálása, magyarázata azt a lekerekítést tükrözi, amit egy rajta kívül álló tudat értelmezése visz végbe.

Hasonló a helyzet a kerek történet által felépített egységes narratív identitással is, ami nem viseli magán a szereplő belső megrázkódtatásának nyomait. Erről a belső elbizonytalanodásról, törésről csak közvetve értesülünk. Részben szintén a narrátornak az öregasszony helyzetét, érzéseit közvetítő elbeszéléséből: „Ettől fogva nemigen próbálkozott semmivel. Soha életében nem volt ennyi ideje. [...] Voltaképp megszűnt minden. [...] Úgy figyelt meg mindent, hogy közben semmi köze nem volt a látottakhoz” (Szabó 1963, 98–101). Az idézett összefoglaló mondatok közé hosszú, az idős nő jelenlegi és a múltbéli életét (annak eltérését) részletesen leíró magyarázó részek ékelődnek. Pedig egyes részletek egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a benne végbemenő folyamat valamiféle belső szakadással, meghasonlással jár: már a lányához költözés, az otthonos környezet, tárgyak elvesztése ezt vetíti előre („Úgy érezte, mintha valami elemi csapás pusztított volna körülötte, mintha most lett volna igazán özvegy, igazán elhagyatott” [Szabó 1963, 83]), de még inkább az aktív életre való kísérletek feladása utáni állapota tükrözi ezt: „Lehet, hogy ő is meghalt már, csak nem vette még észre? Lehet, hogy az ember hamarabb meghal, mint tudomást szerezne erről?” (Szabó 1963, 137). A belső folytonosság megszakadása azonban legjobban az anya hazalátogatásakor tanúsított szinte teljes érzéketlenségében, érzelmi dermedtségében érhető tetten. Ugyanerről tanúskodnak az elvált férj és az ápolónő, Lídia gondolatai is, akik a Pestről hazalátogató idős asszony drasztikus megváltozására csodálkoznak rá.

A lélektani realizmus eszközrendszere, a hagyományos, történetközpontú elbeszélés és a jól átlátható morális tanulság első látásra azt az egyébként téves benyomást keltheti – különösen a mai – olvasóban, hogy a történelmi-társadalmi kérdés teljesen háttérbe szorul Szabó Magda regényében, a múltnak csak a személyes emlékezet szempontjából van jelentősége, és a kisebbségi diskurzus megjelenítése itt nem politizálódik át. Pedig nagyon is fontos szerepet játszik a két generáció és megtestesítőinek, az anyának és a lánynak a történelemben

ágyazottsága, és ezen keresztül a múlt mint a letűnt rendszer (ki nem mondva, de egyértelműen azonosíthatóan a Horthy-rendszer) és a jelen, a Kádár-kor szembeállítás. Még hozzá nem is akárhogy! Szabó Magda nem véletlenül lett a korszak egyik legnépszerűbb „támogatott” írója: bravúros módon tudja úgy alakítani regényei cselekményét, hogy az eltérő világlátású – a rendszerhű, „vonalas” és a polgári származású – olvasói egyaránt a maguk szája íze szerint értelmezhesék.⁶ A *Pilátus*ban az idős asszony emlékei a világháború előtti időszakot idézik, ahogy világlátása, habitusa, tárgyi környezete is a múltat képviseli, szemben lányával, aki viszont ízig-vérig a Kádár-kort testesíti meg: orvosi karrierje, budapesti élete, lakásának berendezése arról árulkodik, hogy teljes mértékben maga mögött hagyta gyermekkorát, vidéki múltját (Murzsa 2023, 187). A két nőalak által reprezentált korszak egymáshoz való viszonya azonban többféleképp értelmezhető. Egyrészt tele van a regény az „épülő-szépülő” szocialista világ leírásaival. Jól érzékelhető ez például az újonnan épült szocialista fürdőtelep, Dorozs leírásában (mint az elbeszélésből kiderül, a gyógyfürdő létrehozásában doktornőként a lány kezdeményezésének meghatározó szerepe volt), ahová a költözködés idejére küldi Iza az anyját,⁷ vagy az öregasszony emlékezetében élő és a Kádár-kori főváros közti különbségben, vagy a lány pesti lakásának és életmódjának leírásában (a hatvanas évek lakásproblémái, átlagos életszínvonala jótékonyan feledésbe merülnek ezekben a

⁶ Annak ellenére, hogy számos gesztust tesz Szabó Magda a Kádár-rendszer életmódjának elismerésére (enélkül aligha jelenhetett volna meg a mű), a korabeli kritikák többsége még így is a konfliktus társadalmi kontextusba helyezését hiányolja (erről részletesen: Kosztrabszky 2019, 39–42). Ugyanakkor Bata Imre és Albert Pál kritikái azért figyelemre méltóak, mert épp az ellenkező olvasat lehetőségét érzékelik: az előbbi kifogásolja Szabó Magdának a hagyományos provinciális, kisvárosi világ iránti szimpátiáját, utóbbi pedig némileg didaktikus tanulságként látja megfogalmazódni a múlt jelenbe való integrálásának szükségességét (Albert 1963, 6).

⁷ „Dorozs alföldi falu volt, homokon terpeszkedett, nagy erdőségek gyűrűjében, s egyáltalán nem hasonlított nemhogy Szentmátéhoz, de semmi olyan faluhoz sem, amire fiatal korából emlékezett. Az autóbusból kinézve cukrászdát látott, mozit, sportpályát, orvosi rendelőt, egy nagy épület mellett is elfutottak, melynek kapuján műsor lógott, mint a színházak bejáratánál. A húsbolt csempézett kirakatában rengeteg karaj piroslott, ettől elfordította a fejét, zavarta a friss hús látása, maga se tudta, miért. Nagy melegházak üvegén átzöldellt a korai paprika meg a saláta, a házak tetején golya helyett antenna állt, itt-ott televíziós is, a vegyesbolt kirakatában műanyag abrosz, permetező, nejlonharisnya, mosógép és sajtár. Iskolások árasztották el az iskola előtti terecskét, a kislányok kék tréningruhája felett illedelmes, hímzett zsebbű klottkötevénykék, a varkocsokban széles selyempántlika. Valahogy azt képzelte, csizmás lábakat fog látni, de a fiúcskák legtöbbször siba-kancs volt, keresztbe pántos, bordó túracipő. Az iskolások pufókok voltak, tiszták, a delet és a hazamenetelt üdvözlő csipogásuk illedelmes. Egy anya gyerekkocsit tolt, áramvonalas, mély, rózsaszín gyerekkocsit. Az öregasszony azt gondolta, hogy a fiatalok között senkinek sincs paraszt külseje, és ezen nagyon elcsodálkozott” (Szabó 1963, 66).

taxizós, bejárónős, általános jólétről árulkodó részletekben).⁸ Mindez szembe-sítődik a család háború előtti gondjaival: az apa igazságtalan elbocsátásával a bíróságról (rehabilitációját már az új rendszerben Iza járja ki), egykori anyagi problémáikkal. Ugyanakkor a jelennek az alaposan lakkozott képe és az egykori „igazságtalan” letűnt világ közti ellentétet a két nőalak viszonya merőben más megvilágításba helyezi. Iza rideg „hálája”, szinte érzelem nélküli tökéletessége, amivel az anyját halálba kergeti, úgy is értelmezhető, mint a gondoskodó Kádár-kor burkolt kritikája. Az idős nő magára maradása, életének kiüresedése a múlttal való kapcsolat megszakadásáról, a múltnak a jelenben való idegenségéről árulkodik. Erről tanúskodik az egész regény aprólékosan kidolgozott tárgypoétikája: az idős nő otthoni környezetének részletgazdag megrajzolása, az öreg bútorokhoz, eszközökhöz, csecsebecsékhez való szerető ragaszkodása, az elvesztésük nyomán átélt megrázkódtatása,⁹ az új tárgyi környezetben való idegenségének leírása, és a lánynak a csak az újat és hibátlant megtűrő, a tárgyakat csak hasznosságuk szempontjából mérlegelő érzéketlensége.

A két egymással ellentétes olvasat épp azt mutatja, hogy milyen hatásos értelmező erő az alávetett és a hatalmi diskurzus ellentéte. A leírások ugyanis önmagukban mind hízolgók a Kádár-korra nézve, ahogy az emlékekből kibontakozó múlt és a jelen összehasonlítása is egyértelműen az utóbbi javára dől el. Ami ezt háttérbe szorítja, ami egy a „sorok közt rejtőző” másik olvasat lehetőségét megnyitja, az éppen a múlt és a jelen mint kisebbségi és domináns diskurzus szembeállítás, az idős nő tapasztalatának, a múltnak elnyomott diskurzusként való ábrázolása. Abban viszont, hogy a múlt válik idegenné, alárendeltté a jelenben, alapvető szerepe van annak, hogy épp az öreg ember ábrázolódik a kisebbség képviselőjeként. Mint majd látni fogjuk, ez többé-kevésbé valamennyi, a továbbiakban elemzett műről is elmondható.

⁸ Egy jellemző részlet: „– Jár ide koldus? – kérdezte az öregasszony. [...] Iza elnevette magát megint. Azt mondta, nem, és ha egyszer is körülnéz otthon a városban, ott is láthatta volna, hogy nincs semerre. Csak nem képzei, hogy ezerkilencszázhatvanban akad olyan ember, aki házról házra jár egy tál levesért?” (Szabó 1963, 93).

⁹ „Mikor aztán végre magára hagyta, s azt kívánta, legyen nagyon boldog ezek között a falak között, az öregasszony odabotorkált Vince nagyszékéhez, melynek huzatát annyi gonddal stoppolgatta mindig s leült. A szék már csak alakjának szép vonalával emlékeztetett önmagára, új, szürke-kék csikos huzata megfiatalította, valahogy hetykévé vált tőle. Minden eltűnt, amit a hajdani szegénységtől oly elmésen, oly ki nem fogyó leleményességgel megmentett, nem maradt tanúja, milyen könnyedén, mennyi fantáziával ellenállt a pusztító időnek. Szobája szép volt, s ha realisan mérlegelte, éreznie kellett, nincs szüksége többre, mint amit ott talált, Iza pótolta is, amit kidobott, vadonatúj törülközők tarkálltak a polcon, új fehérnemű, nejlon-tasakban. Iszonyú élmény volt” (Szabó 1963, 84).

Déry Tibor: *Két asszony*

Déry Tibor számos művében rendkívül érzékeny módon ábrázolta az öregséget (hivatkozhatunk a *Philemon és Baucisra* vagy a *Kedves bópeer...!-re*¹⁰). Hogy mégis a *Két asszonyra* esett a választásom, azt mindenekelőtt az indokolja, hogy itt, szemben az előbb említett írásokkal, az idős ember kiszolgáltatottságára esik a hangsúly. Megjelenik ebben a történetben, az idős anya ábrázolásában, a testi elesettség, a fokozatos leépülés, az elszigetelődés és maga az elmúlás. Míg az előbbi Déry-írásokban nem minor diskurzusként szerepel az öregség tapasztalata, addig itt pontosan ez válik meghatározóvá. Ráadásul ez az ábrázolás egyértelműen – az elemzett művek közül a legegyszerűbben – átpolitizálódik. Noha persze nem mondja ki a novella, hogy a börtönben ülő férjet-fiút politikai okokból csukták le, de 1963-ban, a *Két asszony* kötetbeli megjelenése idején, két évvel Déry börtönből való szabadulása után, ez nem lehetett kétséges a befogadók előtt, mint ahogy az sem, hogy ezt cenzurális okokból nem mondhatja ki az írás. A novella egyértelműen elhelyezi az időben a cselekményt: évszámmal utal 56-ra, mint a közelmúltban történt eseményre. (Természetesen nem minősíti, de ez önmagában is beszédes: 1962-ben, a mű megírásakor, természetesen csak egyféle minősítés létezett hivatalosan, az ellenforradalom. Ennek hiánya már önmagában egy ellenkező értékelés lehetőségét sugallja.) Ráadásul Déry szerepe a forradalomban közismert volt, ahogy az utána következő börtönbüntetése is, különös tekintettel a komoly visszhangot kiváltó ún. „nagy íróperre”, amelynek középpontjában állt. Mindent összevetve tehát a korabeli befogadó számára elég egyértelműen adta magát az életrajzi és a politikai olvasat lehetősége.¹¹

A kor politikai helyzetére való egyértelmű utalás azt eredményezi, hogy összetettebb lesz a mű jelentésszerkezete. Gyakorlatilag két konfliktus íródik

¹⁰ A *Kedves bópeer...!* öregségértelmezéséről Czetter Ibolya írt kiváló elemzést. Ugyanakkor az ő véleménye is alátámasztja, miért nem alkalmas ez a szöveg a minoritástdiskurzus szempontjából való elemzésre: „Déry provokatív módon hozakodik elő a témával, s különös-furcsa játékkal, épp a stílus eleven, lüktető energiájával hiteti el az olvasókkal: az öregség megtölthető tartalommal, lehetőségekkel, s ha vonzónak nem tűnik (nem tűntethető) is föl, legalább mélyen emberinek tekinthető. Ilyen értelemben igazat kell adnunk Rónay Lászlónak, aki azt állítja, hogy a *Kedves bópeer...!* a megfiatalodás regénye is” (Czetter 2003, 154).

¹¹ Erről árulkodik a *Két asszony* kiadástörténete (Botka 2004, 84): a kisregény először nem is Magyarországon jelent meg, hanem az újvidéki *Híd* folyóiratban 1962-ben. 1963-ban engedélyezték az első Déry-kötet kiadását 56 után, így láthatott napvilágot a *Szerelm és más elbeszélések* című kötet (benne a *Két asszony*), amit jóformán napok alatt elkaptak. Déry Tibor börtönből való szabadulása utáni ellentmondásos helyzetéről és ennek írásaiban érzékelhető nyomairól lásd Reichert Gábor tanulmányát (Reichert 2016).

egymásba: a hatalom és az azt elszenvedők ellentéte, illetve a fiatal–öreg szembeállítás. Itt nem az öregség minoritásként való ábrázolásában rejlik a politizáló olvasat, hanem a hatalmi diskurzus ábrázolásának rendelődik alá az idős kor kiszolgáltatottságának reprezentációja. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy nem a fiatalabb, aktív generáció megtestesítője (a börtönben ülő férfi felesége, Luca) képviseli a domináns diskurzust, sőt ő maga lesz az elsőrendű elszenvedője, áldozata a politikai helyzetnek: a házvezetőnővel való beszélgetéseiből kiderül, hogy azonkívül, hogy magára maradt, nem kap állást (alkalmi munkákból tartja el magát), bútorait lefoglalják, súlyos megélhetési gondokkal küzd. Ez azt eredményezi, hogy a hangsúly nem az öreg embernek a fiatalabbak, az aktív társadalom felé való kiszolgáltatottságára helyeződik, hanem arra, hogyan itatja át, torzíttja el a diktatúra az elemi – a politikán kívül eső – emberi kapcsolatokat is. Ugyanakkor mégsem mondható el, hogy ez teljesen független lenne az öregség alávetettség-tapasztalatként való ábrázolásától: a minoritástdiskurzusként érzékelt öregség számos, az előbbieken felsorolt vonása kiemelt szerepet kap Déry kisregényében.

Mindenekelőtt a letűnt világnak az idős anya alakján, környezetén keresztül való ábrázolása. Ez talán itt a leghangsúlyosabb a négy mű közül: nemcsak emlékei,¹² öltözéke (a fekete bársonyfőköttő), az őt körülvevő tárgyak, nemcsak az, amit mond, de még beszédmódja, habitusa is mintha egy darab lenne a világháború előtti világból, sőt a Monarchia korából:

Jóllehet már több mint hetven éve élt Magyarországon, szülővárosának, Bécsnek németes hangszínei még nem koptak le hangszálairól. Folyékonyan beszélt magyarul, de azért a német nyelv fordulatai vagy olyik itt-tartózkodása kezdetén félrehallott s eltorzított magyar szó, melyet konok emlékezete nem engedett ki fogásából, még gyakran ki-ki bújt szókincsből. [...] Szívesebben olvasott is még németül, mint magyarul, ezekben az utolsó, ágyban töltött években szinte kizárólagosan már csak fiatal lánykorának imádott emlékeit, Goethét és Schillert, olykor – kissé unatkozva – egy kötet Thomas Mannt s a vendéglátó ország iránti udvariasságból a magyar Lukács György német tanulmányait Goethéről, melyeket nagy, férfias, gót betűs kézírásával számtalan széljegyzettel s

¹² Csak egy példa: „– Igen – mondta az öregasszony egyszerűen. – Nagyon szép voltam. Tudja maga, akkor jöttek divatba a nagy kalapok, amiket egy széles fekete selyem- vagy bársonyszalaggal le kellett kötni... hogy mondják... az állkapocs alatt, s az én uram adta nekem ajándékba egy nagyon széles fekete moirészalag, s ha azzal lekötöttem az állkapocsom alatt, akkor minden úrfi megfordult utánam az utcán” (Déry 2010, 24–25).

felkiáltójellel látott el; feljegyzéseit – javarészt idézeteket az olvasott könyvekből, melyek néha több oldalt is kitettek – az ágyban fekvők jellegzetesen eltorzult s már erősen reszkető betűivel ugyancsak anyanyelvén vetette, háztartási elszámolásokkal váltakozva, egy keményfedeles iskolai füzet kockás papírára (Déry 2010, 13).

Itt nem lehet kérdéses a két világ viszonya: egyértelművé teszi a mű alapszituációjában rejlő politikum, a „két asszony” kiszolgáltatottsága a hatalomnak. Az anya öregsége és halála egy világ elmúlását, egész életterének, életfelfogásának zárványszerűsége ennek a világnak a jelenben való idegenségét tükrözi. A menye, Luca nem tehet mást, mint hogy megvédi ezt a közvetlen és drasztikus külső hatásoktól.

Ugyanakkor több az öregség, mint egy korszak mementója. Erre mutat a leépülés tüneteinek, az erejét veszített testnek, a beszűkülő gondolkodásnak és végül magának az elmúlásnak a részletező és kendőzetlen ábrázolása. A mű két részből áll, két egymástól időben nem túl távol álló, de egymáshoz való viszonyában nem tisztázott időkivágás az öregasszony életéből. Ezek közül az első (*Allegro*) egyértelmű jelenet: Luca egy látogatását örökíti meg annak minden rituáléjával: apró ajándékok, tréfálgatás, emlékezés, és végül a csúcspont: a „fiú levélének” felolvasása. Mindeközben a feleség és a házvezetőnő beszélgetéséből és a narrátor kommentárjaiból kibontakozik a háttérben egy másik történet: az eltitkolt bebörtönzés, a nagy gonddal felépített kegyes hazugság és az illúzió fenntartásának nehézségei. A második fejezet (*Majestuos*) tulajdonképpen két részből áll: egy, az elsőhöz hasonló jelenetből, ami egyrészt az állandóságot, a látogatások forgatókönyvének ismétlődését érzékelteti, másrészt az emögött munkáló fokozatos romlást: az idős anya feltartóztathatatlan leépülését és Luca helyzetének egyre tarthatatlanabbá válását; ezt követi a végső fordulat, az öregasszony utolsó napjainak leírása.

Mielőtt részleteiben szemügyre vennénk az elbeszélést, érdemes magán a „képkivágáson”, az ábrázolásra kiválasztott részekben elidőzni. Ezek egymás mellé helyezésével egyfelől folyamatos történetet beszél el a kisregény, ami részben a kor rajza, részben magának az öregségnek, az elmúlásnak az elbeszélése. Ez a leépülést látszólag egységes történetként elmondhatónak mutatja. Ugyanakkor az öregasszonynak a valóságtól való elszigeteltsége, a jelenlegi élete és az emlékezésében megelevenített múlt távolsága, a jelen iránti egyre növekvő közönye, és az, hogy a mű nem tesz kísérletet a kettő összekapcsolására, a jelen és a múlt közti szakadék áthidalására, az élet egységes narratívájának lassú széthullásáról árulkodik. Azt lehet mondani, hogy a *Két asszony*

abban, amit leír az elszenvedő által elbeszélhetetlen, történetbe önthetetlen tapasztalatát is megvilágítani igyekvő (megismerhetőnek mutató) hagyományos lélektani realizmus útját választja, ugyanakkor az üres helyekkel mégis érzékelteti az elbeszélhetőség határait.

Hasonló mondható el a mű narrációjáról is. Déry, ahogy Szabó Magda is, egy korlátozott mindentudással rendelkező narrátor elbeszélését használja fel az öregség tapasztalatának formába öntéséhez (ahogy az illúziót és a valóságot is sokszor ezen keresztül szembesíti¹³). Ugyanakkor Dérynél a mindentudás sokkal erősebben korlátozott, mint Szabó Magdánál: ez a szólam nem helyezkedik bele az idős asszony tudatába, csak kívülről, sokszor kimondottan a jelenlévők nézőpontjának korlátozottságát hangsúlyozva írja le állapotát, mintha itt is a tapasztalat megközelíthetőségének nehézségeit érzékeltetné:

Az öregasszony a nap java részében csukott szemmel, mozdulatlanul feküdt ágyában, *nem lehetett tudni*, szendereg-e vagy régi emlékeit őrli még mindig eleven agyában, vagy rövid jövőjéről ábrándozik (Déry 2010, 14–15).

[B]ár vendégei iránti tapintatból nem fordult a falnak, de süketnek tettette magát, *vagy talán* önakaratából meg is siketült átmenetileg, s többé egyetlen kérdésre sem felelt (Déry 2010, 62. Kiemelések tőlem – P. Á. K.).

Azonban nemcsak a világgal való viszony gyöngülésének és a mentális állapot hanyatlásának érzékeltetése, hanem a fizikai leépülés leírása is fontos szerepet játszik a regényben. Ugyanakkor a testi tünetek ábrázolásában nem a minor diskurzusokra jellemző, az öregség tapasztalatának a többségi számára való elviselhetetlenségét tükröző abjektálódás érvényesül (ahogy a példatárunkban ez elsősorban Mészöly regényében figyelhető meg), hanem az elesettség hangsúlyozása. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy mindenekelőtt a meny, Luca szemével látjuk az idős anyát, vagyis az elbeszélés perspektívája nem az elnyomó hatalom, hanem a fiatalasszony együttérző attitűdjével azonosít bennünket:

[Luca a]z ajtóban állva, [...] elnézte a nagy fehér vánkások közé süppedt hosszúkás, halvány arcot, melyet egy álla alatt szalaggal összekötött fekete bársonyfőkötő foglalt keretbe; a behunyt szemek alatt az arc csontszerkezetéből kiemelkedő nagy, egyenes, sárgás orr mintha már a

¹³ Ilyen és hasonló kommentárok formájában: „Hetényi professzor azért nem járt már oly régen a kis kertes házban, mert négy hónappal ezelőtt meghalt, de ezt az öregasszony előtt, aki már nemigen tudta számon tartani a földi idő múlását, gondosan eltitkolták” (Déry 2010, 18).

majdani halotti maszkot idézné. A könnyű, sárga pehelypaplan alatt a testnek egyetlen porcikája sem mozdult; az emelkedő-süllyedő mellkas mozgását sem lehetett látni. A fiatalasszonynak újra „koncentrálnia” kellett: a szeme már-már könnybe lábadt (Déry 2010, 12).

A fokalizációnak köszönhetően elsősorban annak a nézőpontjával azonosulunk, akit egyrészt érzelmi kötelékek fűznek az élete végén járó asszonyhoz, másrészt aki maga is tárgya a politikai elnyomásnak. Ennek következtében e téren, a testiség, az elmúlás láttatásában válik el legélesebben a hatalmi és az ennek ellenszegülő diskurzus ábrázolása az öregség és a fiatalság szembeállításától: ez utóbbi ellentét e téren csak variáció az alávetettség témájára. Ennek, valamint annak köszönhetően, hogy az idős nő a történelmi múltat megtestesítő alakként szerepel, rendkívül hangsúlyossá, már-már jelképpé válik maga a leépülés és a vég ábrázolása: úgy is, mint memento mori, és úgy is, mint a kiszolgáltatottság szélsőséges esete. A fiát hazaváró anya utolsó, ösztönös gesztusainak leírásában találkozunk a kétféle, a rendszernek és az elmúlásnak való kiszolgáltatottság:

Nyitott szemmel fogadta a belépőket, az orvost s a vele együtt érkező menyét, de köszöntésüket nem viszonzta, s amikor leültek az ágya mellé, továbbra is az ajtó felé nézett, mintha még várna valakire, ki okvetlenül el fog jönni. Később is, már eszméletlen állapotában megmaradt ez a fejtartása; ha megigazították alatta a vánkosoikat, s fekete főkötős, keskeny koponyáját ráfektették kispárnájára, a következő percben már újra vissza, jobbra fordította fejét, nyakát is kissé kiforgatva, s akár nyitva volt a szeme, akár behunyva, egész vak testével az ajtó felé nézett (Déry 2010, 66).

Hogy mégsem egészen ennyire egyértelmű a major és minor diskurzus viszonya ebben a műben, az a negyedik kor tapasztalatában meghatározó szerepet játszó kommunikációs deficit ábrázolásának köszönhető. Az idős anya ágyhoz kötöttsége, szélsőséges elszigeteltsége teszi lehetővé, hogy Luca és a házvezetőnő (az orvos bevonásával) félrevezessék: eltitkolják előle, hogy a fia börtönben ül, elhitelessék vele, hogy sikert sikerre halmozva Amerikában forgat. Egyrésztől védik ezzel a fiáért aggódó anyát, másrésztől mégis kihasználják tehetetlenségét. Egyrésztől ezáltal szembeszállnak a hatalommal: megpróbálják megóvni a politikai elnyomással és annak következményeivel való szembesüléstől, másrészt azzal, hogy félrevezetik, mégis cinkosává válnak a hatalomnak, így lesz – Illyést idézve – „mindenki szem a láncban”.

Az öregség-minoritás kérdés felől nézve ez a regény nemcsak a kommunikációs képességek korlátozottságán, hanem a hazugságon keresztül is tematizálja a negyedik kor kiszolgáltatottságának egyik nagyon fontos összetevőjét. Ugyanakkor ez az a pont, ahol a hatalmi elnyomás és az aktív társadalom–öregség szembeállítása egybeesik, és az öregség valóban minor diskurzusként kezd működni. Ezt Déry ugyancsak mérsékelten (inkább az elbeszélés üres helyeivel) érvényesíti a mű formanyelvében, ugyanakkor a hazugság és az elnyomó hatalom azon képességének érzékeltetésével, hogy a neki ellenállót is bevonja a saját diskurzusába, mégis ezt a problémát állítja műve középpontjába.¹⁴

Irodalom

- Albert Pál. 1963. Író nő vagy nő író? (Szabó Magda: *Pilátus*). *Irodalmi Újság* 14 (22): 6.
- Baudrillard, Jean. 1998. *The Consumer Society: Myths and Structures*. London – New Delhi: SAGE Publication.
- Beauvoire, Simon de. 1972. *Az öregség*. Budapest: Európa.
- Botka Ferenc. 2004. Déry Tibor és a hatvanas évek. *Rubicon* 15 (8–9): 82–88.
- Czetter Ibolya. 2003. Az öregség, mint stílus. In *Mérlegen egy életmű: A Déry Tibor halálának huszonötödik évfordulóján rendezett tudományos konferencia előadásai*, szerk. Botka Ferenc. 153–158. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Csabai Márta – Erős Ferenc. 2000. *Testhatárok és énhatárok: Az identitás változó kerekei*. Budapest: Józsefvárosi Műhely.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. Budapest: Quadmon.

¹⁴ Azt, hogy mennyire foglalkoztatja Déryt (nyilván nem függetlenül az 56-ban és a börtönben, majd a szabadulása után átéltektől – erről részletesen lásd: Ständeisky 1996, 245–248, 305–316) a hazugság problémája, mutatja Déry 1969-ben megjelent memoárja, az *Életem nincs*, ahol újra meg újra visszatér a hazugság megengedhetőségének kérdése, hol a saját életével való számvetés ürügyén, hol moralizáló éllel (a lehetséges politikai tanulságokra csak a sorok közt utalva). Itt maga is összekapcsolja a hazugság saját életében játszott szerepét a hazugságra épülő társadalom problematikájával: „De megváltoznak-e a tények, ha egy bármilyen lelkes, furfangos magyarázattal megfejtjük őket? Talán. A tények is képlékenyek. Én mégsem hittem a hazugság jogában, bármennyit hazudtam is életemben, kétségbeejtő önféjűségemben ma sem hiszek. Bebizonyult, hazugsággal veszített csatát is meg lehet fordítani s nyerni, meghosszabbíthatod egy beteg életét: én nehezkesebb vagyok, s mindent összevetve azt hiszem – jóllehet időközben, napjaink haladtával illőképp ravaszabb lettem –, hogy még ma is a veszített csata s a hirtelenebb halál mellett szavaznék. De arra kérve sorsomat, ha valaha keresztútra löknének, mentsen föl a döntés elviselhetetlen joga alól. Igen, tudom, az élet fürgébb az igazmondásnál, s termékenyebb az erkölcsnél, mégis, úgy látom, kételyeim tömkelegéből egyre határozottabban bontakozik ki öregkorom egyetlen hittétele: ha egy valamennyire is egészséges társadalmat akarnánk létrehozni, mondjunk le a hazugságról” (Déry 2017).

- Déry Tibor. 2010. *Két asszony – Szerelem – Niki*. Budapest: Cicero.
- Déry Tibor. 2017. *Ítélet nincs*. https://reader.dia.hu/document/Dery_Tibor-Itelet_nincs-16294
- Foucault, Michel. 1992. Bio-politika és bio-hatalom. Ford. Ádám Péter. *Pompeji* 3 (1): 118–129.
- Földes Györgyi. 2011. Szövegek, testek, szövegtestek: A test-írás elmélet irányai. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 57 (1–2): 3–49.
- Földes Györgyi. 2013. Corpus alienum. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 59 (3): 163–210.
- Fuchs, Thomas. 2019. „Testet birtokolni vagy megélt testként létezni”. Ford. Balázs Katalin. *Nagyerdei Almanach* 9 (1): 49–61.
- Gubacsi Beáta – Ureczky Eszter. 2022. Testek, határok, keresztmetszetek: A kultúrorvostan/orvosbölcsészet nemzetközi és hazai vonatkozásáról. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 68 (1): 5–37.
- Higgs, Paul – Gilleard, Chris. 2015. *Theorising the Fourth Age*. London: Palgrave.
- Kosztrabszky Réka. 2019. *Az elbeszéléstechnika sajátosságai Szabó Magda korai regényeiben*. Doktori disszertáció https://real-phd.mtak.hu/1093/2/Kosztrabszky_Reka_disszertacio.pdf
- Kristeva, Julia. 1982. Celine: Neither Actor Nor Martyr, „Ours to Jew or Die” in Kristeva. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, Trans. by Leon S. Roudiez. 133–140. New York: Columbia University Press.
- Kristeva, Julia. 1996. Bevezetés a megalázottsághoz. Ford. Kiss Ágnes. *Café Babel* 20 (2): 169–184.
- Krusovszky Dénes. 2018. *Mitől boldogtalan egy magyar író?* https://magyarnarancs.hu/pislogo_szobrok/miert-nem-boldog-senki-a-magyar-irodalomban-114075
- Murza Tímea. 2023. Predesztináció és szabad akarat kérdései Szabó Magda prózájában. In „Nekem csak maszkjaim voltak”: *Tanulmányok Szabó Magda életművéről*. Szerk. Murza Tímea – Papp Ágnes Klára. 181–194. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság.
- Nelson, Todd D. 2002. *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Person*. Cambridge–London: The MIT Press.
- Reichert, Gábor. 2016. 1956 mint erkölcsi probléma. Déry Tibor: *Szerelem* című novelláskötete. *Irodalmi Szemle* 11. 32–43.
- Ricoeur, Paul. 2001. A narratív azonosság. Ford. Seregi Tamás. 15–26. In *Narratívák* 5., szerk. László János – Thomka Beáta. Budapest: Kijárat.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1996. Szóra bírható-e az alárendelt? Ford. Mánfai Alice és Tamnay László. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 42 (4): 450–483.
- Standeisky Éva. 1996. *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Szabó Magda. 1963. *Pilátus*. Budapest: Magvető.

- Szilágyi Zsófia. 2019. Szabó Magda határai. *Alföld* 70 (12): 136–144.
- Tengelyi László. 1998. Élettörténet és önazonosság. *Holmi* 10 (4): 525–542.
- Turner, Bryan S. 1995. Ageing and Identity: Some Reflections on the Somatization of the Self. In *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life* eds. Mike Featherstone – Andrew Wernick. 245–262. London – New York: Routledge.
- Ureczky Eszter. 2020. A törődés traumája. *Sic Itur ad Astra* 72: 217–246.
- Ureczky Eszter. 2022. Öregedés, digitális klónozás és eutanázia a *Fekete tükör* című sorozat *San Junipero*-epizódjában. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 68 (1): 169–188.

OLD AGE AS A MINORITY EXPERIENCE IN HUNGARIAN LITERATURE OF THE KÁDÁR REGIME I.

In works by Magda Szabó and Tibor Déry

The following study is part of a series of analyses that attempt to explore a new field of minority studies by interpreting works that depict old age as a vulnerable condition. It begins with a theoretical overview of key aspects of representing old age as a marginalized experience. This theoretical framework is followed by four analyses of texts by Magda Szabó, Tibor Déry, Iván Mándy, and Miklós Mészöly, of which the first two are included here. These authors, representative figures of the Kádár regime, come from diverse social backgrounds and hold different worldviews. Their portrayals of old age as a minority experience reflect not only their personal responses to their era but also their engagement with the relationship between history and memory. Even from this perspective, it is clear that issues concerning social and political contexts, and the connection between history and memory will be particularly observable in these writings. Furthermore, the comparison is especially promising because the four authors' creative styles span a broad spectrum – from traditional psychological realism to late-modern experimental prose – resulting in markedly different narrative strategies for depicting old age.

Keywords: critical gerontology, memory studies, poetics of the body, narratology, narrative identity

STAROST KAO ISKUSTVO PRIPADANJA MANJINI U MAĐARSKOJ KNJIŽEVNOSTI U VREME KADARA I.

U delima Magde Sabo i Tibora Derija

Ova studija je deo niza analiza koje pokušavaju da mapiraju novu oblast manjinskih studija kroz tumačenje radova koji opisuju starost kao ranjivo stanje. Pre svega, rad razmatra kakve specijalne teorijske oblasti dotiče prikazivanje starosti kao manjinskog

iskustva. Nakon teoretskih pitanja slede četiri analize po jednog teksta Magde Sabo, Tibora Derija, Ivana Mandija i Mikloša Meselja, od kojih se u ovom radu spominju prve dve. Ova dela potiču od reprezentativnih autora Kadarovog režima, koji – iako veoma različitog društvenog porekla i pogleda na svet, kroz prikaz starosti kao manjinskog iskustva, reaguju i na svoje životno doba i svoj odnos prema prošlosti. Već se i na osnovu ovoga može zaključiti da će se društveno-političke konotacije, te pitanja povezanosti istorije i sećanja u ovim delima moći naročito dobro sagledati. S druge strane, ovo upoređivanje utoliko više obećava jer ova četiri pisca, u pogledu načina stvaranja obuhvataju širok spektar od klasičnog psihološkog realizma do prozne poetike kasnog modernizma, što dovodi do veoma različitih strategija u pripovedanju o iskustvima starosti.

Ključne reči: kritička gerontologija, istraživanje sećanja, poetika tela, naratologija, narativni identitet

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. febr. 24.

Közlésre elfogadva: 2025. máj. 5.